

ПРАВОВЕ ВРЯДУВАННЯ У ТЕОРІЇ ТОМАСА ГОББСА

Д. СЕВРЮКОВ
*доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного та приватного права
(Київський університет імені Бориса Грінченка),
заслужений юрист України*

Осмилення політичної теорії Томаса Гоббса крізь призму різних методологічних настанов зумовлює неоднозначне та суперечливе ставлення як до його державно-правових ідей, так і до самої постаті мислителя. В авторитетних дослідженнях творчості Т. Гоббса має місце палітра поглядів: від визнання його одним із фундаторів лібералізму (Л. Штраус), лібералізму та навіть сучасної демократичної ідеї (П. Манан), предтечі юридичного позитивізму (К. Шмітт), прибічника ідеалу панування права (Д. Дайзенхаус, Н. Малькольм) до скептичного оцінювання його відданості *rule of law* (Л. Мей, С. Головатий) та оголошення ідеологом авторитаризму (Р. Так). Останнє твердження стало, по суті, майже загальноприйнятим.

Метою публікації є обґрунтування ключової значущості права в конструкції модерної універсальної централізованої держави, теоретиком якої був Т. Гоббс.

Т. Гоббс перекладає власний міф про договірне заснування держави на

мову політики і права. Роз'єднані та безпорадні людські істоти виявилися здатними узгодити та прийняти найважливіше рішення у своєму житті. Заснувавши державу, вони конституювались як народ. Створивши решту соціальних інститутів, вони отримали умови, щоб позбутися безсилля атомарного життя. Надаючи природному праву руйнівного характеру, Т. Гоббс використовує юснатуралістичну традицію для нового обґрунтування функцій держави та статусу правлячої особи. Усі аргументи договірної концепції спрямовуються на обґрунтування рукотворності суверенітету, раціональних та юридичних підвалин верховної влади.

Суверенітет не є трансцендентним феноменом, занесеним ззовні, він іманентний самій природі людської спільноти, є фундаментом її організації. Звідси його мінливість та внутрішня беззмістовність. Суверенітет має вияв у законі, який є «декларацією волі верховного правителя» [1, 343], незалежно від того, чи це король, лорд-протектор чи парламент. Закон є прескрип-

тивним владним рішенням, що звільнене від зовнішніх оцінок щодо його сумісності зі справедливістю. У зв'язку з тим, що сама справедливість розкривається через вимоги рівності, дотримання угод, підпорядкування закону [2, 258], вона охоплюється волею суверену. «Ідея закону є ідеєю самої влади – примусу» [3, 32]. Мірилом добра і зла виступає текст цивільних законів. Верховенство права не передбачає врахування думок, певних демократичних процедур пошуку компромісних рішень. У державному стані дії чи явища оцінюються за універсальною шкалою, а не окремими поглядами. Універсальність репрезентує загальний державний закон. Фактично закон є особистим висловлюванням суверена. Але це не важливо. Він має сприйматись як загальний закон у персональних уявленнях і породжувати відповідні соціальні практики. Держава існує, якщо повсюди та повсякденно підтверджує дієвість законів, та руйнується, повертаючи природний стан, у протилежному випадку. У свою чергу, зважаючи на те, що державний закон, з одного боку, є зворотною стороною природного закону, а з другого – як сукупність обов'язків є протилежністю деструктивному природному праву, вкрай гострою проблемою постає тлумачення змісту владного рішення. По суті, йдеться про одне з ключових положень у конфігурації гоббсівської держави та його теорії. Весь хід конфлікту між Карлом I та його противниками яскраво засвідчив значущість боротьби за право інтерпретувати закон. Тому єдиним суб'єктом тлумачення мав би бути носій суверенної влади. Фактично зміст законів входить у соціальну практику через діяльність судів, які згідно з принципом неподільності суверенітету є невід'ємною частиною

владної структури. Мета тлумачення полягає в розкритті юридичного формулювання, наданого сувереном значення. Водночас судове тлумачення не є механічним, позбавленим суб'єктивності та ціннісно безпристрасним процесом. Уповноважений суд у кожному конкретному випадку встановлює волю суверена, тобто точний зміст тексту. При цьому презюмується, що воля обумовлюється природною справедливістю [4, 266]. Виявити волю суддя зможе завдяки застосуванню власного природного розуму та почуттю справедливості. Суддівська дискреція не означає правотворчість. Вона є лише інтерпретацією нормативних положень у конкретних обставинах справи. Судове рішення не може мати прецедентного характеру, тобто не підмінє собою закон і справедливість, що втілюється у ньому та природному законі. Будучи противником прецедентного права, Т. Гоббс допускав можливість ухвалення рішень на основі судових звичаїв у сфері покарань. Але вже на час написання «Діалогу між філософом та студентом, що вивчає загальне право», він став більш скептично налаштованим щодо права суддів призначати покарання згідно з прецедентами [5, 60]. Принципи судочинства щодо неупередженості, які ґрунтуються на природних законах та обстоюються сувереном, є основою сучасних стандартів верховенства права.

Відтак стандарти правосуддя не можуть бути виключним витвором суддівської гільдії. Т. Гоббс заперечує претензії юристів загального права на статус елітарної замкнутої касти жерців-хоронителів права, що нібито володіють сакральними знаннями. Незалежність носіїв суддівської мантиї означає шлях до принципово неприпустимого принципу *mixed government*,

з чим він погодитися не може. У «Діалозі між філософом та студентом, що вивчає загальне право» Т. Гоббс погоджується з суддею Е. Коуком у тому, що розум є душею закону, але питання полягає в тому, що під ним розуміти. Штучність розуму, закритість знання — всі ці аргументи суддівської ідеології, які виокремлюють їх як групу в політичній системі, відкидаються. У разі публічного проголошення продуманого та обгрунтованого закону розум короля, а не суддівської професії, є *anima legis* та *summa ratio* [6]. У свою чергу, юристи загального права позиціонували себе захисниками права країни та прав англійців, тому що виходили з того, що і перше, і друге охоплюється загальним правом в їх розумінні та тлумаченні. З точки зору юристів гоббсівське бачення розуму та природної справедливості є проявом неправового мислення. Світ Т. Гоббса був ближчим уявленням континентальних європейців (хоча і не до кінця зрозумілий та подекуди мав місце свідомий редуцціонізм, що спрощує складне вчення у політичних цілях), ніж англійській правовій культурі, сформованій на традиції суддівського права.

Незважаючи на монопольну належність законотворчості до особи суверена, державне законодавство не позбавлене змістовних і формальних вимог законності. Змістовні вимоги зводяться до спрямування владного рішення на опіку загального блага. Формальні вимоги передбачають публічне проголошення, перспективну дію, чіткість, стислість, розумність, відсутність суперечностей, недопустимість зворотної сили. Впорядкування підвладного простору не потребує неосяжного корпусу законів. «Хороші», а відповідно необхідні та справедливі закони мають забезпечити сталість політичної

системи. Гоббсівський проект мав на меті сконструювати загальний, стандартизований простір на заміну партикуляризму локалізованого характеру тогочасної Європи, паралельному існуванню багатьох правових систем всередині державної території, конкуренції соціальних вчень. Всі ці чинники є витоками незадоволення, громадянських конфліктів, хаосу, який здатний відновлювати природний стан з його *bellum omnium contra omnes*. Натомість Т. Гоббс пропонує загальне законодавство, що виробляється, як би пізніше сказали, на основі «пізнаних закономірностей», — природних законів, які закладають фундамент людської комунікації. Проте набуття природними вимогами форми цивільних законів не тільки перетворюють первісні свободи на обов'язки та обмеження, а й втрачають безпосередній зв'язок із мораллю та не можуть оцінюватися у категоріях добра і зла, а виключно функціонально: як засоби збереження життя, власності, миру.

Значущість закону обумовлюється виключно метафункцією держави. Якщо Ж. Боден встановлював неформалізовані, хоч і принципові обмеження влади монарха щодо сфер власності, оподаткування майна підданих, то Т. Гоббс зводив умови делегітимації влади до невиконання сувереном засадничої державницької функції: захисту права на життя. Поки верховний володар здатний реалізовувати своє соціальне призначення, виконувати статусні обов'язки — він утримує своє право на панування. Відповідно, акумуляція Сувереном безмежних прав внаслідок відмови від них індивідів, не є самодостатнім фактом, що забезпечує необмежене врядування. Штучність Суверена є реакцією на потребу уникнути вад людської природи. На відміну від підданих, він

діє насамперед для інших, але тим самим зміцнює власні владні позиції. Перед заснованою владною структурою поставлене надскладне завдання — впровадити сталий мир між природженими егоїстами. Примусовість і вертикальність управління зумовлені характером завдання. Парадоксально, але атомізований світ природного стану зберігається. Однак атомізація вже зовсім іншого виду. Безмежний у своїх можливостях індивід зник або існує поза соціальним простором. *Jus in omnia* вже відійшло Суверену. Держава потребує індивіда, що перебуває на одинці перед нею та з підозрою ставиться до всіляких об'єднань. Суверенна влада свідомо зрощує конформізм.

Силова парадигма, яка вбачалася у статусі суверенної влади, сприяла навішуванню на Т. Гоббса ярлика абсолютиста та навіть провісника тоталітаризму. Натомість він обстоював ідею легітимної держави. Прагнучи загнати поведінку людей в рамки законів, Т. Гоббс виходить виключно з суспільної користі. І в цьому сенсі не випадковим є помітний інтелектуальний зв'язок філософа з утилітаристами ХІХ ст. [7, 89–94]. Держава Т. Гоббса є, по суті, заспокійливим засобом проти пасіонарних вибухів, яких він так побоювався. Заборона опору суверену має за мету збереження стабільної правової системи, що забезпечує мирне співіснування. Ліками від самознищення є також запровадження державою соціального контролю, що включає, серед іншого, і недопущення латентних форм незгоди, які потенційно небезпечні в короткій чи довгостроковій перспективі — альтернативні соціальні вчення. Цим пояснюється потреба у державному контролі над думками, як їх формуванням, так і поширенням. «Для Гоббса влада — це

знання; це означає, що якщо ми хочемо покласти кінець громадянським війнам, то мають існувати лише одне знання та лише одна влада» [8, 81]. Звідси і нещадна критика університетів, які для Т. Гоббса є безперечним злом через прийняті підходи до навчання. Державна виховна функція має бути орієнтована на консервацію політико-правової системи, заснованої суспільним договором. Йдеться про державу, але не просто як органічний симбіоз владних структур і суспільства, які мають спільну історичну долю та єдиного християнського Бога. У такому традиційному соціумі відмінність між ними полягає в богообразності одних та природному підпорядкуванні інших. Зв'язок вкорінений у божественному Законі, звичаях пращурів, право на тлумачення яких зберігає за собою Влада. Держава Т. Гоббса перебуває поза цією звичною схемою легітимності. Держава постає не стільки як хоронитель давніх норм, привілеїв або навіть засновник нових правил та ціннісних орієнтирів, а як механізм або *homo artificialis*, який забезпечує безперербійне функціонування суспільного організму відповідно до мети будь-якого соціального інституту — утвердження безпечного та комфортного середовища життя. І в цьому смислі очевидним є образ Левіафана в працях К. Шмітта як технічно нейтрального інструменту [9]. Владний механізм діє через закони, довільний зміст яких є сумнівним з огляду на наявність формальних вимог законності, принципів природного права, можливість опору в разі загрозливих дій суверена для цілей заснування держави. Специфічне розуміння верховенства права покладене Т. Гоббсом в основу його органічно-механічного утворення як одне з функціональних характеристик. Аксиомою є абсолютне

несприйняття ним громадянських конфліктів. Вся його смислова конструкція націлена на те, як їх уникнути. В Європі, що мала вкорінені правові культури, сталі правові традиції, щонайменше легітимація влади мала підвалини в праві, а боротьба за неї велась за допомогою юрисдикцій. Тому Суверен мав залишатися у рамках договірної, а отже, і юридичного дискурсу, у межах не партикулярного, а універсального, але все-таки Права.

Знаменитий фронтіспіс «Левіафан» та сам його образ, породжений іудео-християнською міфологією, більше насичений символами, ніж та владна організація, яку описував філософ. Вона звільнена від смислових обертонів релігійно-правових доктрин. Її утилітарне значення — захист миру в широкому сенсі слова. У цьому цінність держави, виправ-

дання її існування та засобів досягнення цілей. Сила та закони є двома нерівнозначними складовими примусу. Здається, що більшу вагу має саме меч в руках Суверена з огляду на тезу про безпорадність слів, не підтверджених блиском сталі, природний егоїзм та похідні людські вади, що зумовили потребу виходу з додержавного стану. Проте в державі, що мала утвердитися в головах людей та в дійсності, сила уявлялась як попереджуючий засіб, звернений передусім до маргіналів, що не розуміють цінності безпечного життя. Основним інструментарієм реалізації соціального призначення держави мав стати юридичний владний текст. А для тих цілей, які стоять перед сувереном, право, що обране ним як один із засобів їх досягнення, має застосовуватися належним чином.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Гоббс Т. Основы философии // Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. — М., 1991. — Т. 1. — Ч. 3. О гражданине. — С. 270–506.
2. Гоббс Т. О человеке // Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / пер. с лат. и англ. ; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. — М., 1989. — Т. 1. — 622 с.
3. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади / пер. з фр. — Л., 2003. — 216 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. — К., 2000. — 606 с.
5. Lobban M. Thomas Hobbes and the common law // Hobbes and the law / ed. by D. Dyzenhaus and T. Poole. — Cambridge, 2012. — Pp. 39–67.
6. *Dialogues between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://oll.libertyfund.org/titles/hobbes-the-english-works-vol-vi-dialogue-behemoth-rhetoric>.
7. Parsons T. The Structure of Social Action. — New York, 1937. — 794 p.
8. Латур Б. Нового Времени не было. Эссе по симметричной антропологии / пер. с фр. Д. Я. Калугина ; науч. ред. О. В. Хархордин. — СПб., 2006. — 242 с.
9. Шмидт К. Левиафан в учении о государстве Томаса Гоббса / пер. с нем. Д. В. Кузницына. — СПб., 2006. — 300 с.

REFERENCES

1. Gobbs T. Osnovy filosofii [Fundamentals of philosophy], *Gobbs T. Sochineniya*, Moscow, 1991, vol. 1, Part 3, pp. 270–506.
2. Gobbs T. O cheloveke [About human], *Gobbs T. Sochineniya*, Moscow, 1989, vol. 1, 622 p.
3. Mere Zh. Pryntsyv suverenitetu. Istoriia ta osnovy novitn'oi vlady [Principle of sovereignty. History and bases of the new power], Lviv, 2003, 216 p.
4. Hobbs T. Levifan, abo Sut, budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi [Leviathan, or Essence, structure and powers of the state church and civil], Kyiv, 2000, 606 p.
5. Lobban M. Thomas Hobbes and the common law, *Hobbes and the Law*, Cambridge, 2012, pp. 39–67.
6. Dialogues between a Philosopher and a Student of the Common Laws of England. Available at: <http://oll.libertyfund.org/titles/hobbes-the-english-works-vol-vi-dialogue-behemoth-rhetoric>.
7. Parsons T. The Structure of Social Action, New York, 1937, 794 p.

8. Latur B. *Hovogo Vremeni ne bylo. Esse po simmetrichnoy antropologii* [New Time was not. The essay on symmetric anthropology], Saint Petersburg, 2006, 242 p.
9. Shmitt K. *Leviatan v uchenii o gosudarstve Tomasa Gobbsa* [Leviathan in the doctrine about Thomas Hobbes's state], Saint Petersburg, 2006, 300 p.

Севрюков Д. Г. Правове врядування у теорії Томаса Гоббса

Анотація. Стаття присвячена юридичним аспектам політичної теорії Томаса Гоббса. Досліджено використання права для пояснення та легітимації концепції суверенної влади, її природи і способів досягнення цілей держави. Стверджується, що в конструкції держави Т. Гоббса право має фундаментально важливе значення. Його концепція панування права включає формальні та змістовні аспекти. Формальна законність, стандарти правосуддя лежать у підвалинах державної організації. Правові ресурси, а не легалізоване свавілля забезпечують стійкість і стабільність верховної влади.

Ключові слова: суверенітет, право, законодавство, правосуддя, природний закон, верховенство права.

Севрюков Д. Г. Правовое правление в теории Томаса Гоббса

Аннотация. Статья посвящена юридическим аспектам политической теории Томаса Гоббса. Исследовано использование права для объяснения и легитимации концепции суверенной власти, ее природы и конечных целей государства. Утверждается, что в конструкции государства Т. Гоббса право имеет фундаментально важное значение. Его концепция правления права включает формальные и содержательные аспекты. Формальная законность, стандарты правосудия лежат в основании государственной организации. Правовые ресурсы, а не узаконенный произвол обеспечивают устойчивость и стабильность верховной власти.

Ключевые слова: суверенитет, право, законодательство, правосудие, естественный закон, верховенство права.

Sevriukov D. Legal Board in Thomas Hobbes's Theory

Annotation. The article is dedicated to the legal aspects of the political theory of Thomas Hobbes. The exercise of law to explain and to legitimate the sovereign power conception, its nature and ultimate goals of the state were analyzed. It is stated that in the Hobbes state construction law is fundamental. His conception of rule of law includes the formal and substantive aspects. Formal legality, standards of justice underpin the state organization. Legal resources but not legitimate arbitrariness ensure sustainability and stability of supreme power.

Key words: sovereignty, law, legislation, justice, natural law, rule of law.